

ЭКАНОМІКА І АРГАНІЗАЦЫЯ ВЫТВОРЧАСЦІ

УДК 631.158:331

✓А. У. ЯЛОВІК, Г. А. БОГУШ, А. Р. СТАЦЭНКА

ФАРМІРАВАННЕ І ВЫКАРЫСТАННЕ ПРАЦОУНЫХ РЭСУРСАЎ У СЕЛЬСКАЙ ГАСПАДАРЦЫ

Развіццё сельскай гаспадаркі Беларускай ССР у цяперашні час адбываецца ва ўмовах скарачэння працоўных рэсурсаў. У сувязі з гэтым асаблівую вастрыню і актуальнасць набываючы беражлівыя і рацыянальныя адносіны да іх, удасканаліванне іх выкарыстання і падрыхтоўкі.

Зараз ва ўсіх адміністрацыйных раёнах рэспублікі адбываецца паніжэнне колькасці сельскага насельніцтва, асабліва ў Віцебскай і Магілёўскай абласцях. Скарачэнне сельскага насельніцтва ў значнай ступені тлумачыцца міграцыйнымі працэсамі. Так, у 1988 г. выбыццё ў гарады перавышала прыбыццё з гарадоў на 18%, у тым ліку па праца-здольных — на 19, па падлетках — на 4,4%. Адмоўнае сальда міграцыі і па пенсіянерах.

Міграцыя з сельскай мясцовасці ў гарадскую мае дзве выразна выяўленыя тэндэнцыі. Ва ўзросце 15—16 гадоў сельскія юнакі і дзяўчата паступаюць у прафесійна-тэхнічныя вучылішчы, тэхнікумы горада, затым многія з іх застаюцца там на пастаяннае месца жыхарства. Ва ўзросце 20—21 года, пасля дэмабілізацыі з Савецкай Арміі, былыя сельскія юнакі пераважна замацоўваюцца ў гарадах. Гэта хвала міграцыі адмоўна адбываецца на структуры сельскага насельніцтва па полу і ўзросту.

Істотны прычынай памяншэння колькасці сельскага насельніцтва служыць нізкі ўзровень нараджальнасці, які з'яўляецца вынікам дыспрапорцыі ў полаўзроставай структуры насельніцтва, абумоўлены міграцыяй моладзі з вёскі ў горад і прыводзіць да памяншэння колькасці дзяцей і падлеткаў як важнай крыніцы папаўнення працоўных рэсурсаў. Так, у 1988 г. на 1000 чалавек сельскага насельніцтва рэспублікі нарадзілася 14,2 чалавека пры 17 у горадзе.

На памяншэнне колькасці сельскага насельніцтва і працоўных рэсурсаў упłyвае таксама павышэнне смяротнасці. У многіх адміністрацыйных сельскіх раёнах Беларусі колькасць памёрлых перавышае колькасць народжаных, г. зн. развіваецца працэс дэпапуляцыі. Самая вялікая колькасць такіх раёнаў у Віцебскай і Магілёўскай абласцях. У 1988 г. колькасць памёрлых у БССР перавышала колькасць народжаных на 21%.

У выніку нізкага ўзроўню нараджальнасці і высокіх тэмпаў міграцыі моладзі адбываюцца істотны змяненні ў полаўзроставай структуры сельскага насельніцтва. Паглыняеца працэс пастарэння жыхароў вёскі, які характарызуеца скарачэннем долі дзяцей ад агульнай колькасці насельніцтва і ўзрастаннем долі асоб пенсійнага ўзросту. Так, напрыклад, у сельскай мясцовасці Віцебскай вобласці падлеткі да 16 гадоў складаюць 19,6%, а асобы пенсійнага ўзросту — 34,4, у Магілёўскай — 20,5 і 35,1% адпаведна. Рацыянальная структура працоўных

рэсурсаў складваеца тады, калі доля асоб маладзей за 16 гадоў больш за ўдзельную вагу асоб ва ўзросце 50 гадоў і старэй.

У агульнай колькасці сельскага насельніцтва скарачаеца ўдзельная вага працаздольнага насельніцтва як у цэлым па рэспубліцы, так і па асобных галінах, прычым памяншэнне гэтай часткі насельніцтва адбываеца больш паскорана. У працаздольны ж узрост уступаюць і ў будучай пяцігодцы будуць уступаць дзеци дзяцей Вялікай Айчынай вайны, калі натуральны прырост сельскага насельніцтва быў самы нізкі. Са складу працоўных рэсурсаў у цяперашні час выбываюць на пенсію мужчыны 1929—1930 гг. нараджэння і жанчыны 1934—1935 гг., якіх значна больш за тых, што ўступаюць у працаздольны ўзрост. У выніку гэтага адбываеца абсалютнае скарачэнне працоўных рэсурсаў у вёсцы, а таксама павелічэнне асоб непрацаздольнага ўзросту. Значыцца, асноўнай і амаль адзінай крыніцай забеспечэння народнай гаспадаркі рабочай сілай з'яўляеца моладзь, якая ўступае ў працаздольны ўзрост.

З-за ўзмоцненай міграцыі і скарачэння натуральнага прыросту насельніцтва ў сельскай гаспадарцы стварыўся дэфіцит у працоўных рэсурсах, прыкметна ўзрасла нагрузкa насельніцтва на працаўніка ў сельскай гаспадарцы: з 6,2 чалавека ў 1970 г. да 10,2 чалавека ў 1989 г., а гарадскога насельніцтва — адпаведна з 2,7 да 6,7 чалавека.

Асноўным элементам эканамічнай нагрузкi сельскага насельніцтва ў працаздольным узросце з'яўляеца ўтрыманне дзяцей да 16 гадоў і асоб пенсійнага ўзросту. У Магілёўскай вобласці на 100 чалавек у працаздольным узросце припадае 125 чалавек непрацаздольных, у Віцебскай — 117 чалавек пры 112 па БССР.

Расце і вытворчая нагрузкa на працаўніка сельскай гаспадаркі. Так, плошча сельскагаспадарчых угоддзяў у разліку на працаўніка сельскай гаспадаркі за апошнія 19 гадоў ўзрасла ў рэспубліцы з 6,7 да 10 га, або на 49%, пагалоўе буйной рагатай жывёлы — у 2,7, свіні — у 2,8 раза.

Павелічэнне вытворчай нагрузкi ў разліку на працаўніка ў пэўнай ступені кампенсавалася адпаведным умацаваннем матэрыяльна-тэхнічнай базы сельскай гаспадаркі і павелічэннем на гэтай падставе прадукцыйнасці працы. Так, узровень комплекснай механізацыі на фермах і комплексах буйной рагатай жывёлы за апошнія 18 гадоў ўзрос з 9 да 71, на свінаводчых — з 42 да 94%. Павыслася механізацыя работ у раслінаводстве. У цяперашні час сяўба і ўборка збожжавых, міжрадковая апрацоўка прапашчных культур поўнасцю механізаваны.

З прычыны абвастрэння дэмаграфічнай ситуацыі ў наступныя гады абвострыца праблема працоўных рэсурсаў сельскай гаспадаркі. Па-водле даных прагнозу, да 2000 г. ўдзельная вага працаздольнага сельскага насельніцтва паменшыцца да 45,2%, а пенсійнага ўзросту павялічыцца да 34,3%. І толькі к 2005 г. чакаеца стабілізацыя, а затым павышэнне долі працаздольнага сельскага насельніцтва.

Як жа адаб'еца шырокое развіццё арэндных адносін на памяншэнні дэфіцыту рабочых кадраў у аграрнамысловай вытворчасці? Калія паловы (43%) экспертаў лічаць, што шырокое развіццё арэндных адносін у аграрнамысловай вытворчасці значна паменшыцца дэфіцыт у рабочых кадрах. Крыху больш за 26% з іх выказвалі думку, што дэфіцыт паменшыцца неістотна. Толькі 18% экспертаў мяркуюць, што дэфіцыт можна поўнасцю зняць, а 6% не адважыліся адказаць на пастаўлене пытанне¹.

У сувязі з гэтым паўстае пытанне аб рэзкім павышэнні эфекту юнасці выкарыстання працоўных рэсурсаў і перш за ёсё аб павышэнні іх прадукцыйнасці, скарачэнні ручной працы. Зараз у сельскай гаспадарцы рэспублікі ручной працай занята 64,7% ад агульнай колькасці

¹ Прапановы па падрыхтоўцы кваліфікованых рабочых кадраў для калектываў, якія працуяць на арэндным падрадзе. М., 1989.

працаўнікоў. З пункту погляду сучаснага развіцця машыннай вытворчасці доля ручной працы выходзіць за межы грамадска неабходных норм.

Вопыт паказвае, што сярод рабочых ручной працы значна ніжэйшая працоўная дысцыпліна і задаволенасць працай, вышэйшая цяжкасць. Значыцца, скарачэнне яе мае не толькі эканамічнае, але і сацыяльнае значэнне. У адносінах да эканомікі скарачэнне ручной працы з'яўляецца істотным рэзервам павышэння яе прадукцыйнасці. Пры забеспеччэні калгасаў і саўгасаў машынамі, якія ёсць на вытворчасці, і пры рацыяналным іх выкарыстанні ўжо ў трэцім разе падыходы ўяўляеца магчымым значна панізіць яе затраты.

Пры пэўнай структуры розных відаў працы ў сельскай гаспадарцы востра стаіць праблема занятасці жанчын ў вёсцы, бо на многіх сельска-гаспадарчых працэсах умовы іх працы неспрыяльныя. У сувязі з гэтым праца жанчын патрабуе першачарговай механізацыі. У 1989 г. ва ўсіх галінах калгасна-саўгаснай вытворчасці было занята 40,2% жанчын ад усіх працаўнікоў. З 1985 па 1989 г. колькасць іх у калгасах і саўгасах скарацілася на 23,4%. У абслуговых галінах працуе толькі 9,9% жанчын ад агульнай іх колькасці. За 1985—1989 гг. іх колькасць у гэтых галінах павялічылася на 9,3%. Галоўныя намаганні ў паляпшэнні ўзнаўлення жаночых працоўных рэурсаў павінны быць накіраваны на ўсебаковае замацаванне дзяячут на сяле, значнае пашырэнне сферы выкарыстання іх працы ў галінах перапрацоўкі і захавання сельскагаспадарчай прадукцыі, сацыяльнай інфраструктуры, у падсобных прадпрыемствах і промыслах калгасаў і саўгасаў, у філіялах прамысловых прадпрыемстваў, размешчаных у сельскай мясцовасці, што дазволіць выраўнаваць судадносіны занятых па полу.

Неабходна максімальна палегчыць працу жанчын у жывёлагадоўлі, паскорыць комплексную механізацыю ўсіх працэмаў і забяспечыць для жанчын нармальная санітарна-гігіенічныя і бытавыя ўмовы. Паскоранае развіццё розных галін сацыяльнай інфраструктуры ў вёсцы дазволіць максімальна механизаваць і аблегчыць працу ў хатняй і прыватнай падсобнай гаспадарцы.

Разам з тым у рэспубліцы марудна расце энерга- і фондаўзброенасць працы, што не забяспечвае кампенсацыю выбывання працаўнікоў з сельскагаспадарчай сферы. Так, у калгасах і саўгасах энергааснащчанасць у разліку на 100 га пасяўной плошчы складае 75—80% ад нарматыўнай. На 100 га сельгасугоддзяў прыпадае 180 тыс. руб. асноўных фондаў сельскагаспадарчага прызначэння, у той час як для рацыянальнага функцыяніравання вытворчасці ў сучасных умовах іх павінна быць каля 250—270 тыс. руб.; на аднаго сярэднегадавога працаўніка патрабуецца 25—27, а маем 16—17 тыс. руб., г. зн. 60—65% ад неабходнасці.

Важнейшыя рэзервы павышэння прадукцыйнасці працы ў сельскай гаспадарцы закладзены таксама ў павышэнні прадукцыйнасці палёў і ферм, удасканальванні арганізацыі вытворчасці, укараненні прагрэсіўных тэхналогій, навуковай арганізацыі працы і тэхнічна арганізаваных норм выпрацоўкі, расце адукцыянага ўзроўню і кваліфікацыі кадраў масавых прафесій.

У апошнія гады ў якасным складзе механізаторскіх кадраў і працаўнікоў жывёлагадоўлі адбыліся дадатныя змены, абудоўленая ростам кваліфікацыі кадраў, аднак усё ѿтчэ высокая ўдзельная вага працаўнікоў без прафесіянальнай падрыхтоўкі. Першы і другі клас маюць менш за 70% трактарыстаў-машыністаў, званне «Майстар жывёлагадоўлі» I і II класа — 25% працаўнікоў жывёлагадоўлі.

Існуючая сістэма павышэння кваліфікацыі працаўнікоў мае істотныя недахопы. Так, механізаторы пасля падрыхтоўкі ў сельскіх прафесійна-тэхнічных вучылішчах або вучэбна-курсавых камбінатах атрымліваюць кваліфікацыю 3-га класа. На ўвесе наступны перыяд працаўніка заставаюцца два разрады — у сярэднім адзін разрад на 10—15 гадоў працы.

Працаўнікам жывёлагадоўлі прысвойваецца званне «Майстар жывёлагадоўлі» I або II класа.

Для таго каб зацікавіць кадры працаўнікоў у росце прафесійнага майстэрства, мэтазгодна павялічыць колькасць класаў, увесці вышэйшую кваліфікацыю, увязаць яе з паказыкамі прадукцыінасці. Неабходна стварыць матэрыяльныя стымулы павышэння як агульнаадукацыйнага, так і прафесійнага ўзроўню працаўнікоў.

З развіццем арэндных адносін рэзка ўзрастает неабходнасць у павышенні прафесійнага майстэрства і ўзроўню эканамічнай адукацыі кваліфікованых рабочых кадраў. Самастойнае гаспадаранне абумоўлівае неабходнасць пашырэння кола прафесій і ведаў, павышэння агульнага ўзроўню адукацыі і культуры працаўнікоў, выпрацоўкі ў іх пачуцця небайдонасці ў пастаянным узнаўленні ведаў і павышенні кваліфікацыі. Асабліва ўзрастает роля эканамічных і экалагічных ведаў рабочых кадраў. Развіцце арэнды ў сельскай гаспадарцы павінна весціся пры апраеджданіі падрыхтоўцы і навучанні кваліфікованых кадраў.

Для паляпшэння падрыхтоўкі, перападрыхтоўкі і павышэння кваліфікацыі рабочых кадраў для АПК і арандатарава неабходна стварыць раённыя вучэбныя цэнтры аграрнамысловых аб'яднанняў. На іх базе патрэбна сканцэнтраваць усе матэрыяльныя і тэхнічныя сродкі навучання, стварыць группы кваліфікованых выкладчыкаў. У раёнах, дзе ёсьць СПТВ, гэтыя цэнтры неабходна арганізаваць на іх базе.

Існуючая сістэма падрыхтоўкі кваліфікованых рабочых кадраў для сяла не ў поўнай меры адпавядае патрабаванням галіны; яна ў значайнай ступені адтарвана ад патрэб калгасаў, саўгасаў і іншых прадпрыемстваў АПК. Парушана ўзнаўленне кадраў масавых прафесій, асабліва для галін жывёлагадоўлі, перапрацоўкі і захавання сельскагаспадарчай прадукцыі.

Ва ўдасканальванні сістэмы падрыхтоўкі рабочых кадраў важная роля належыць навукова афрутаваному планаванню патрэб у іх. Пры вызначэнні патрэб у падрыхтоўцы кадраў жывёлагадоўлі для раёнаў і абласцей, як паказваюць даследаванні, мэтазгодна зыходзіць з вызначэннем патрэб для асобых гаспадарак. Пры гэтым неабходна ўлічаць перспектывы развіцця вытворчасці, укаранення перадавой тэхнікі, пра-грэсіўных форм арганізацыі працы. У якасці прыкладу разгледзім афрутаванне патрэб у кадрах асноўных прафесій для жывёлагадоўлі на бягучы і перспектывы перыяды, а таксама дадатковай патрэбы на замену тых працаўнікоў, якія будуць выбываць з гаспадарак і раёнаў Віцебскай вобласці. Падыход для вызначэння патрэб падрабязна выкладзены ў «Метадычных указаннях па вызначэнні патрэб у кадрах масавых прафесій для жывёлагадоўлі», якія зацверджаны Дзяржаграпромам БССР і знаходзяць практычнае прымененне пры афрутаванні на перспектыву агульнай і дадатковай патрэбы ў кадрах асноўных прафесій для жывёлагадоўлі.

Як паказалі вынікі даследаванняў, да 1995 г. пенсійнага ўзросту (з улікам працуючых пенсіянераў) дасягнуць 46,3% (20,2 тыс.) працаўнікоў жывёлагадоўлі вобласці, у тым ліку 46,1% (5,3 тыс.) даярак і аператараў машыннага даення, 42,4% (3,1 тыс.) даглядчыкаў жывёлы, аператараў дойнага статка, 51% (5,2 тыс.) цялятніц, даглядчыкаў жывёлы, аператараў на адкорме буйной рагатай жывёлы, 42,2% (1 тыс.) свінарак, аператараў, 33,2% (1,1 тыс.) слесараў.

За перыяд да 1995 г. (з улікам паніжэння тэмпаў міграцыі) чакаецца выбыцце 10,3% працаўнікоў па іншых прычынах (прызыў у Савецкую Армію, пераход на вучобу і іншую работу, звольненне па ўласным жаданні і г. д.), у тым ліку 9,1% даярак, аператараў машыннага даення, 8,6% цялятніц, даглядчыкаў жывёлы і аператараў на адкорме буйной рагатай жывёлы, 9,7% свінарак, аператараў, 10% слесараў.

На замену працаўнікоў пенсійнага ўзросту і тых, хто выбылі па іншых прычынах за гэты перыяд, штогод патрабуеца ражтаваць не

менш чым 2,5—3,0 тыс. працаўнікоў жывёлагадоўлі. Па прагнозных ацэнках кантынгент навучэнцаў сельскіх школ вобласці як асноўнай крэйніцы папаўнення працоўных рэсурсаў у калгасах і саўгасах на перыйд да 2000 г. будзе складаць 47—50 тыс. чалавек. Для таго каб 70—80% выбыўшых працаўнікоў галіны замяніць прафесійна падрыхтаванымі маладымі працаўнікамі, як мінімум 25—30% выпускнікоў сельскай школы павінны авалодваць прафесіямі для працы ў жывёлагадоўлі.

Раней сярэдняя агульнаадукацыйная школа разглядалася як крэйніца абітурыентаў для ВНУ. Аднак пры пашырэнні выпуску дзесяцікласнікаў паступова павялічваецца разрыў паміж колькасцю выпускнікоў сярэдніх школ і колькасцю прынятых у ВНУ. Значыць, частка выпускнікоў павінна арыентавацца на паступленне ў СПТВ. У той жа час на прафесію працаўнікоў жывёлагадоўлі арыентуецца мала выпускнікоў сельскіх школ, бо яшчэ захоўваюцца істотныя адрозненні паміж працай прамысловай і сельскагаспадарчай, паміж сацыяльнымі і бытавымі ўмовамі жыцця гарадскога і сельскага насельніцтва.

Далучэнне мясцовай моладзі да сельскагаспадарчай вытворчасці з'яўляецца найважнейшай перадумовай для якаснага абнаўлення і паліпшэння працоўнага патэнцыялу калгасаў і саўгасаў, вырашальным фактарам далейшага развіцця і ўдасканальвання сельскагаспадарчай вытворчасці. Менавіта таму праца сельскіх школ, прафесійная арыентацыя школьнікаў патрабуе пастаяннай увагі з боку кіраўнікоў калгасаў і саўгасаў.

Арганізацыя прафесійнай арыентацыі школьнікаў патрабуе комплекснага падыходу і ўяўляе сабой сістэму ўзаемазвязаных элементаў, якія ўключаюць выхаванне ў сям'і, працоўнае выхаванне ў школе, зносіны з аднагодкамі і дарослымі, асабісты прыклад перадавікоў вытворчасці.

Рад гаспадарак рэспублікі і вобласці дадатна вырашаюць гэтае пытанне: у школах ствараюць кабінеты прафесійнай арыентацыі, афармляюць матэрыялы пра перадавікоў вытворчасці і стэнды, якія адлюстроўваюць перспектывы іх развіцця, даюць звесткі пра наяўнасць і патрэбы ў кадрах, устанаўліваюць цесныя сувязі спецыялістаў са школамі, размешчанымі на тэрыторыі гаспадаркі. Галоўныя спецыялісты курыруюць класы, дапамагаючы класным кіраўнікам па прафесійнай арыентацыі. Лепшую падрыхтоўку працаўнікоў асноўных прафесій жывёлагадоўлі забяспечваюць у прафесійна-тэхнічных вучылішчах. Акрамя прафесійнай арыентацыі, падрыхтоўкі і павышэння кваліфікацыі працаўнікоў жывёлагадоўлі, важна дабіцца замацавання іх у галіне. Пашукі ў гэтым напрамку павінны весціся з улікам канкрэтных умоў і магчымасцей кожнай гаспадаркі. Аднак ва ўсіх выпадках важна павышаць агульны ўзровень развіцця галін, асабліва ў эканамічна слабых гаспадарках, праводзіць сістэму мерапрыемстваў па скарачэнні ручной працы, яе палягчэнні, паляпшэнні рэжымаў працы і адпачынку жывёла-водаў, звядзенні да мінімуму звышнарматыўных гадавых і дзённых перапрацовак, далейшым удасканальваннем матэрыяльнага стымулювання і замацаваннем кадраў у канкрэтных гаспадарках, павышэнні ўзроўню развіцця інфраструктуры сяла.

Бялікае значэнне для замацавання кадраў у калгасах і саўгасах будзе мець разгортванне жыллёвага і культурна-бытавога будаўніцтва, паляпшэнне медыцынскага, гандлёвага, транспартнага, бытавога і культурнага абслугоўвання сельскага насельніцтва, удасканальванне арганізацыі і аплаты працы, дакладнае захаванне рэгламентацыі працоўнага дня. Разам з тым неабходна прымаць дадатковыя меры, накіраваныя на павышэнне прэстыжнасці працы паляводаў, жывёлаводаў, механізатаў і іншых катэгорый сельскагаспадарчых працаўнікоў. Вопыт паказвае, што там, дзе ўмовы працы і адпачынку працаўнікоў добрыя, моладзь працуе ў галінах сельскай гаспадаркі. Напрыклад, у калгасе імя Кірава Віцебскага раёна ўдзельная вага працаўнікоў жывёлагадоўлі да

30 гадоў складае 22%, у калгасе імя Дзімітрава Талачынскага — 25, у саўгасах імя Ціміразева Глыбоцкага — 22, імя Ільіча Верхнедзвінскага раёнау — 26% пры 10,9% у сярэднім па гаспадарках вобласці.

Ва ўмовах дэфіцыту працоўных рэсурсаў важна планаваць і стымуляваць вяртанне ў сельскую гаспадарку тых працаўнікоў, якія жывуць у сельскай мясцовасці і раней займаліся сельскагаспадарчай вытворчасцю.

Такім чынам, каб планамерна ўплываць на фарміраванне працоўных рэсурсаў, у тым ліку і кадраў масавых прафесій, мэтазгодна вырашыць рад пытанняў у комплексе. У першую чаргу неабходна распрацаўваць доўгатэрміновыя канцэпцыі развіцця і выкарыстання працоўных рэсурсаў, вызначыць патрэбу ў рабочых кадрах па прафесіях, цесна ўвязаць разлік патрэбнасці з вызначэннем магчымасцяў яе поўнага пакрыцця; аргументаваць мерапрыемствы па скарачэнні працаёмкіх работ за кошт распрацоўкі і выкарыстання працазберагальнай, энергазберагальнай сістэмы машины і тэхналогій, удасканалівання арганізацыі і стымулявання працы, скарачэння страт працоўнага часу з-за прастояў; весці планамерную прафесійную арыентацыю школьнікаў на прафесіі сельскагаспадарчай працы, планаваць і стымуляваць вяртанне працаўнікоў у сельскую гаспадарку; імкнунца стварыць сацыяльна адноўльковыя ўмовы працы і жыцця гарадскога і сельскага насельніцтва.

Планамернае і комплекснае рэгулюванне ўмоў і фактараў фарміравання і рацыянальнага выкарыстання рабочай сілы ў сельской гаспадарцы дазволіць паспяхова выканаць праграму далейшага павелічэння аб'ёмаў вытворчасці прадуктаў раслінаводства і жывёлагадоўлі.

Summary

The article deals with the trends in forming the manpower resources in Byelorussian agriculture. The reasons of their deficit were revealed. The main lines of increasing the labour productivity were studied. The ways of reducing the manual labour, increasing the education and qualification levels of the workers and improving the system of their training are shown here. The ways of rational use of the manpower resources in the agriculture are generalized.